AKSARAY SULTANHANI'NDA HALI DOKUMA SANATININ GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Semra KILIÇ KARATAY
Dr. Öğretim Üyesi, Aksaray Üniversitesi, semra.kilic@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0773-5021

Kılıç Karatay, Semra. "Aksaray Sultanhanı'nda Halı Dokuma Sanatının Günümüzdeki Durumu". idil, 68 (2020 Nisan): s. 703–716. doi: 10.7816/idil-09-68-09

ÖZ

Bir dönemin önemli dokuma merkezlerinden biri olan Sultanhanı, İpek Yolu üzerinde I. Alâeddin Keykubat tarafından kurulmuştur. Bu çalışmada, yörede bulunan halı dokumalarında kullanılan araç-gereçler, teknikler, motif, desen ve kompozisyon özellikleri, boya ve renk özellikleri, dokumaların ve motiflerin şematik olarak çizimleri, dokumalar hakkında bilgiler verilmiştir. Halı ve düz dokumalar yıllarca dayanabilen ürünlerdir. Kullanılan malzeme, motif ve desen kompozisyonları bakımından dokunduğu yöre için birer kültür kimliği belgesi olabilmektedir. Sultanhanı bir dönemin önemli dokuma merkezlerinden biriyken, günümüzde bölgede çeşitli etkenlerle dokumacılığa olan ilginin azaldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sultanhanı, halı, halıcılık, motif

Y.N: Bu çalışma, yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

Makale Bilgisi
Geliş: 20 Ocak 2019 *Düzeltme: 15 Aralık 2019* *Kabul: 3 Mart 2020*

© 2020 idil. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY-NC-ND) 4.0 lisansı ile yayımlanmaktadır.

Giriş

Türk halılarının, dünya halı sanatı içinde özel bir yeri vardır. Halılar üzerinde henüz yüzyıl geçmemiş olan araştırmalar, halı sanatının başladığı yerin Orta Asya'da Türklerin yaşadığı bölgelerde olduğunu ortaya koymuştur. Bu sanatı, bir sanat olarak geliştiren ve bütün dünyaya tanıtan Türkler olmuştur. Düğümlü halılar ilk defa Türklerin bulunduğu bölgelerde ortaya çıkmıştır (Yetkin, 1991: l). Halı ve kilimler bazen gelinlerin çeyizinde yer almış, bazen sevgilisini kaybetmiş veya sevgilisine özlem duyan genç kızların sırdaşı olmuştur. Kimi zaman kalemi olmayan şairin dili, bazen iki düşmanı dost yapan barışın sembolü, bazen kral ve padişahların en değerli hediye aracı, bazen de güç ve kudretin ifadesi olmuştur (Arseven, 1980: 115).

Aksaray Selçuklular devrinden beri ünlü bir halı merkezidir. Bu gelenek Osmanlılar devrinde de sürmüştür. Yörede, devrinde yatak ve yorgan yerine kullanılan ve bugün halk arasında desenlerinden dolayı it izi veya kedi izi desenli halı adıyla isimlendirilen halılar mevcuttur (Aslanapa, 1972: 12).

Aksaray yöresine özgü kilimler Sultanhanı, Eskil, Eşmekaya, Amarat, Çardak, Kırgıl, Ulukışla gibi yerlerde dokunmaktadır. Ancak teknolojiye ve ekonomik şartlara bağlı olarak günümüzde dokuma yok denilecek kadar azdır. Bu kilimler arasında Sultanhanı'nda "şak" kilim diye bilinen iki parçalı kilimler yaygındır. Uzun boylu ve iki parçalı kilim olarak dokunmaktadır (Yağcı ve Hüyük, 2012: 511). Aksaray Sultanhanı'nda halı veya kilim dokumaları genelde genç kızlar tarafından çeyiz amaçlı yapılmaktadır. Bu dokumalar genelde süs veya dekoratif amaçlı sergi ürünüdür. Bazıları yer yaygısı olarak bazıları ise duvar halısı olarak kullanılmaktadır. Yörede çeyizlik halı dokumak eski bir gelenek olup günümüzde de kısmen devam etmektedir. Genelde dar gelirli aileler belli bir ücret karşılığında isteğe bağlı olarak kilim veya halı dokuması yapmaktadır.

Sultanhanı İlçesi'nde genellikle çeyrek, yastık, taban ve dekoratif amaçlı duvar halıları ve cicim dokunmaktadır. Bunun yanı sıra sık motifli cicim, çuval, heybe ve kolan dokumaları yapılmaktadır. Genel olarak ilçede dokumaların malzemesinde yün kullanılmaktadır. Eskiden kök boya ile renklendirme yapılmakta iken günümüzde doğal boyanın yanısıra sentetik boya ile renklendirilen ipler de kullanılmaktadır. Atkı, çözgü ve dokuma iplerinde koyun yünü kullanılmaktadır. Yörede dokuma firması olan Söylemezler Halıcılığın sahibi Kadir Söylemez ile yapılan görüşmede, genellikle İran halıları olan Khotan, Feshane, Şirvan, Mahal, Baksais, Serapi gibi dokuma türlerinin yanı sıra Hacı Celili ve Uşak gibi Türk dokumalarının da reprodüksiyonlarının yapıldığını ifade etmiştir. Söylemez, ayrıca dokumaların genellikle ABD'ye ihraç edildiğini belirtmiştir. Ülke içinde satış yapmadıklarını belirten firma yurt dışından genelde İran dokumalarına ve 16-18 yüzyıl dokumalarına talep olduğunu belirtmektedir. 30 yılı aşkın bu işle uğraşan Kadir Bey son yıllarda özellikle de Çin'de halı dokuma sanatının gelişmesinin dünya halı pazarında üretimin hak ettiği değeri almaması, üretimin düşmesi ve satış fiyatlarının düşmesi gibi sorunları beraberinde getirdiğini belirtmiştir.

Resim 1. Sultanhanı Halı Örneği (Kılıç Karatay, 2016)

İlçede düz dokuma olarak cicim ve zili tekniği ile dokunmuş dokumalara rastlamak mümkündür. Halk arasında cicim tekniği "çalma veya çelme" olarak da isimlendirilmektedir. Çoğunlukla sık motifli cicim tekniği kullanılmıştır.

Resim 2.Cicim Dokuması Örneği (Kılıç Karatay, 2016)

İlçede yük taşıma amaçlı olarak heybe çuval dokumaları da vardır. Ancak günümüzde geçmişte yapılmış dokuma örneklerine rastlanmaktadır. Bu dokumalar genellikle tek parçalı olup veya şak denilen iki parçadan oluşan, zeminde motiften ziyade farklı renkten motifler veya şeritlerin yer aldığı görülmektedir.

Resim 3. Heybe Dokuması Örneği (Kılıç Karatay, 2016)

Dokumalar, çözgü çözüldükten sonra tezgaha takılıp toprakçalık denen ağız kısmı dokunduktan sonra desen yerleştirilmesiyle devam etmektedir. Dokumalarda Türk düğümü yani Gördes kapözdemisalı düğüm kullanılmaktadır. Dokunan her sıradan sonra atkılar alt ve üst olarak atıldıktan sonra kirkit ile düğümler zemine sıkıştırılarak dokuma devam etmektedir.

Dokumalarda kullanılan ipler genellikle doğal boyama ile renklendirilmektedir. Ancak günümüzde daha çok kimyasal boyar maddeler kullanılmaktadır. Bunun nedeni olarak ise doğal boyar maddelerin hem maddi hem de vakit bulunamamasıdır. Kimyasal boyar maddelerin kolay ulaşılır ve ucuz olması daha fazla kullanılmaya ve doğal boyar maddelerin yerini almasına neden olmuştur. Dokumada kullanılan yöreye ait dokumalar şöyledir:

	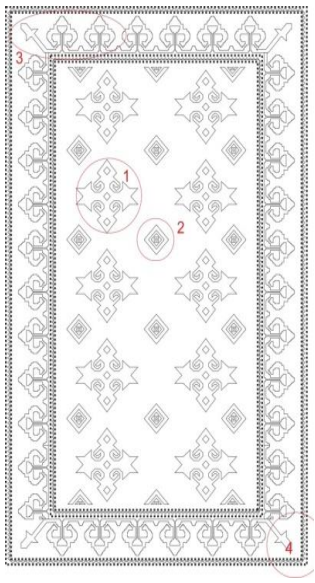
Resim 4. Selçuklu Halısı Dokuması (Kılıç Karatay, 2016).	**Şekil 1 Selçuklu Halısı Şematik Çizimi (Kılıç Karatay, 2016).**

Bulunduğu Yer	: Sultanhanı, Döne Özdemir'in evi
Yılı	: 2009
Türü	: Çeyrek halısı
Yapılış Amacı	: Dekoratif
Durumu	: İyi
Boyutları:	
En	: 120 cm
Boy	: 210 cm
Sıklık	: 33X33
Yörede Verilen İsmi	: Serpme
Kullanılan Araç ve Gereçler	
Atkıda	: Yün
Çözgüde	: Yün
Desende Kullanılan Teknik	: Türk düğümü
Kullanılan Motifler	: Kelle, suyolu, sandık
Kullanılan Renkler	: Kırmızı, mavi, yeşil, krem

İlçede ticaretten ziyade evleri süslemek ve dekoratif amaçlı olarak dokunan dokuma örneklerinden biri olup ilçe evlerinde sıkça rastlanan dokuma çeşitlerindendir. İlçede serme diye de bilinen dokumanın ismi zeminde aynı motiflerin tekrar etmesinden dolayı bu ismi almıştır.

Resim 5. Ahtopot Halısı Dokuması (Kılıç Karatay, 2016).

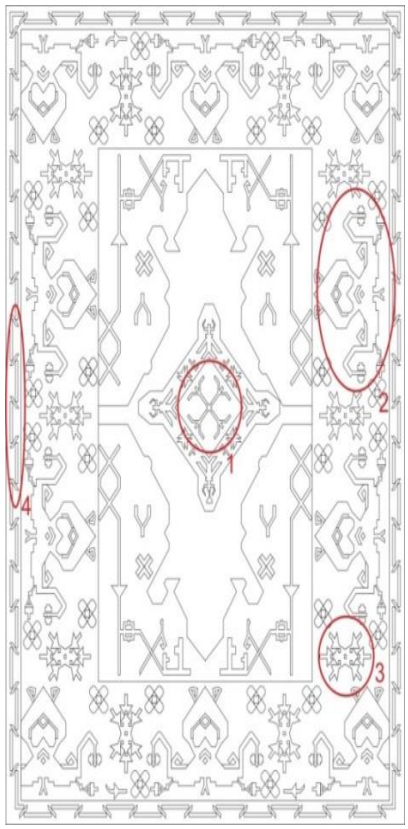

Şekil 2. Ahtapot Halısı Şematik Çizimi (Kılıç Karatay, 2016).

Bulunduğu Yer	: Sultanhanı, Kezban Solak'ın evi
Yılı	: 2006
Türü	: Çeyrek halısı
Yapılış Amacı	: Dekoratif
Durumu	: İyi
Boyutları:	
En	: 140 cm
Boy	: 210 cm
Sıklık	: 33X33
Yörede Verilen İsmi	: Ahtapot halısı
Kullanılan Araç ve Gereçler	
Atkıda	: Yün
Çözgüde	: Yün
Desende Kullanılan Teknik	: Türk düğümü
Kullanılan Motifler	: Ahtapot, çiçek, pıtrak, su yolu
Kullanılan Renkler	:Kırmızı, yeşil, mavi, krem

Ahtapot deseni ilçede özel sipariş üzerine dokunmuş ve deseni de ilçeye ait olan bir dokuma olup son yıllarda üretimi fazla talep gören gören dokuma örneğidir. Bordürde yer alan motifden ismini alan dokuma da zemin kompozisyonu da oldukça zengindir.

Resim 6. Hançerli Halısı Dokuması
(Kılıç Karatay, 2016

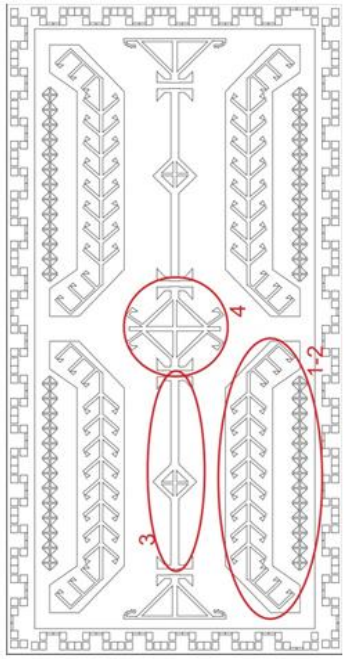

Şekil 3. Hançerli Halısı Şematik Çizimi
(Kılıç Karatay, 2016).

Bulunduğu Yer	: Sultanhanı İlçesi, Fadimana Solak
Yılı	: 2009
Türü	: Yastık halısı
Yapılış Amacı	: Dekoratif
Durumu	: İyi
Boyutları:	
En	: 80 cm
Boy	: 130 cm
Sıklık	: 33X33
Yörede Verilen İsmi	: Kılıçlı
Kullanılan Araç ve Gereçler	
Atkıda	: Yün
Çözgüde	: Yün
Desende Kullanılan Teknik	: Türk düğümü
Kullanılan Motifler	: Kılıçlı, muska, elibelinde
Kullanılan Renkler	:Kırmızı, yeşil, mavi, krem

Dokumada kullanılan kılıçlı motifi dokumaya ismini vermiştir. Bu motif ilçeye ait olup özgün çalışma sonunda elde edilmiştir. İlçede kılıçlı ya da hançerli olarak bilinmektedir.

Resim 7. Cicim Dokuması
(Kılıç Karatay, 2016).

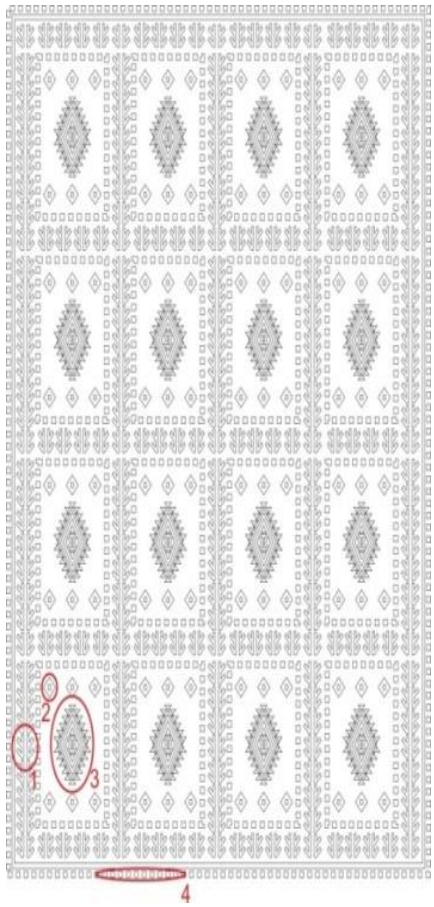

Şekil 4. Cicim Dokuması Şematik Çizimi (Kılıç Karatay, 2016).

Bulunduğu Yer	: Sultanhanı, Rabia Demirhan'ın evi
Yılı	: 2009
Türü	: Cicim Dokuması
Yapılış Amacı	: Dekoratif
Durumu	: İyi
Boyutları:	
En	: 130 cm
Boy	: 200 cm
Sıklık	: 35X35
Yörede Verilen İsmi	: Cicim dokuma
Kullanılan Araç ve Gereçler	
Atkıda	: Yün
Çözgüde	: Yün

Desende Kullanılan Teknik : Cicim tekniği
Kullanılan Motifler : Pıtrak, çubuk, suyolu
Kullanılan Renkler :Krem, mavi, yeşil, kırmızı

Krem zemini bölen çerçeveler içinde pıtrak motifi kompozisyona hakim olmuş çerçeve kenarları suyolu motifi ile şeritler halinde bölümlere ayrılmıştır. Dokumanın desen kompozisyonuna hayat ağacı ve pıtrak motifi hakimdir. Şeritler içinde aralıksız olarak hayat ağacı motifi kullanılmıştır.

Resim 8. Heybe Dokuması
(Kılıç Karatay, 2016).

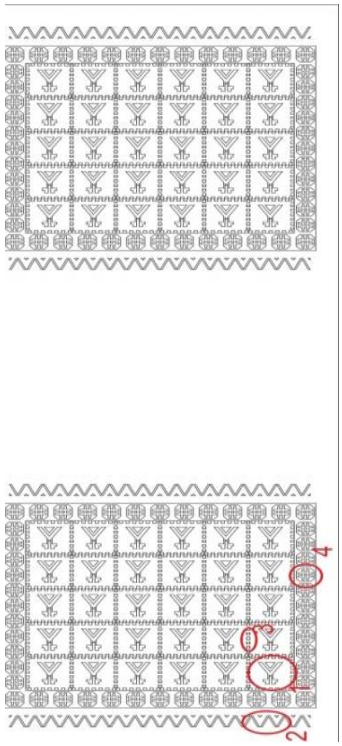

Şekil 5. Heybe dokuması Şematik Çizim(Kılıç Karatay, 2016).

Bulunduğu Yer : Sultanhanı, Döne Özdemir'in evi
Yılı : 2002
Türü : Heybe dokuması
Yapılış Amacı : Dekoratif
Durumu : İyi
Boyutları:
En : 60 cm
Boy : 60 cm
Sıklık : 30X30
Yörede Verilen İsmi : Zili dokuması
Kullanılan Araç ve Gereçler
Atkıda : Yün

Çözgüde	: Yün
Desende Kullanılan Teknik	: Zili dokuma tekniği
Kullanılan Motifler	: Anahtar, zigzag, göz, boncuk
Kullanılan Renkler	: Mavi, yeşil, beyaz

Yörede rastlanan tek zili örneği olan bu dokuma örneği çevre kültürlerden etkilenerek dokunan dokuma örneklerinden biridir. Dokumada zili tekniği kullanılmış ve zengin bir kompozisyon işlenmiştir. Şeritlerle ayrılan bölmelerde yarım Elibelinde motifi kullanılmıştır.

Yörede dokunan diğer halı dokuma örnekleri:

Resim 9. Hacı Celili Halısı (Kılıç Karatay, 2017)

Resim 10. Uşak Halısı Halısı (Kılıç Karatay, 2017)

Resim 11. . Khotan Halısı (Kılıç Karatay, 2017)

Resim 12. Feshane Halısı (Kılıç Karatay, 2017)

Resim 13. Şirvan Halısı (Kılıç Karatay, 2017)

Resim 14. Mahal Halısı (Kılıç Karatay, 2017)

Resim 15. Baksais Halısı (Kılıç Karatay, 2017)

	SULTANHANI DOKUMA ÖRNEKLERİ							
	Atkı	Çözgü	Dokuma İpi	Kalite (düğüm)	Ebat (cm)	Yılı	Türü	Kullanılan motifler
Örnek 1.	Yün	Yün	Yün	30 X 35	180 X 270	2000	Taban	Yıldız, Göz, suyolu, ahtapot
Örnek 2.	Yün	Yün	Yün	35 X 35	180 X 270	2009	Taban	Sandık, göz, köşe
Örnek 3.	Yün	Yün	Yün	38 X 38	120 X 180	2008	Cicim	Pıtrak, çubuk, yaprak
Örnek 4.	Yün	Yün	Yün	38 X 38	120 X 180	2011	Cicim	Pıtrak, çubuk, yaprak
Örnek 5.	Yün	Yün	Yün	30 X 30	120 X 180	2009	Çeyrek	Elibelinde, suyolu, göz
Örnek 6.	Yün	Yün	Yün	33X 33	120 X 210	2009	Çeyrek	Kelle, suyolu, sandık
Örnek 7.	Yün	Yün	Yün	30 X 33	120 X 210	2009	Çeyrek	Elibelinde, sandık, göz

Örnek 8.	Yün	Yün	Yün	30 X 30	80 X 120	2009	Yastık	Muska, sandık, Selçuklu, göz
Örnek 9.	Yün	Yün	Yün	35 X 35	140 X 210	2005	Çeyrek	Hatai, gül, sandık, göz
Örnek 10.	Yün	Yün	Yün	33 X 33	120 X 180	2006	Duvar	Çiçek, anahtar, göz
Örnek 11.	Yün	Yün	Yün	33 X 33	80 X 120	2000	Yastık	Elibelinde, muska
Örnek 12.	Yün	Yün	Yün	35 X 35	120 X 180	2003	Duvar	Muska, göz, çubuk
Örnek 13.	Yün	Yün	Yün	35 X 35	180 X 270	2005	Taban	Sandık, hatai, yaprak, çiçek
Örnek 14.	Yün	Yün	Yün	33 X 33	140 X 210	2006	Çeyrek	Ahtapot, çiçek, pıtrak, su yolu
Örnek 15.	Yün	Yün	Yün	35 X 35	80 X 120	2004	Yastık	Sandık, pıtrak, göz, çiçek
Örnek 16.	Yün	Yün	Yün	33 X 33	80 X 130	2009	Yastık	Kılıçlı, muska, elibelinde
Örnek 17.	Yün	Yün	Yün	33 X 33	180 X 240	2010	Taban	Yıldız, göz, elibelinde, çengel
Örnek 18.	Yün	Yün	Yün	35 X 35	140 X 210	2003	Taban	Elibelinde, sandık, çengel, muska
Örnek 19.	Yün	Yün	Yün	35 X 35	120 X 200	2009	Cicim	Pıtrak, çubuk, yaprak
Örnek 20.	Yün	Yün	Yün	35 X 35	130 X 200	2009	Cicim	Pıtrak, çubuk, suyolu
Örnek 21.	Yün	Yün	Yün	33 X 33	70 X 70	2000	Heybe	Göz
Örnek 22.	Yün	Yün	Yün	30 X 30	50 X 50	2005	Heybe	Göz
Örnek 23.	Yün	Yün	Yün	30 X 30	60 X 60	2009	Heybe	Elibelinde, göz, su yolu, tarak
Örnek 24.	Yün	Yün	Yün	32 X 32	60 X 60	2009	Heybe	Suyolu, zigzag
Örnek 25.	Yün	Yün	Yün	30 X 30	60 X 60	2002	Heybe	Anahtar, zigzag, göz, boncuk

Dokuma örnekleri ebat, kalite, malzeme, yıl ve kullanılan motifler bakımından incelenmiş, elde edilen bilgiler tablo haline getirilmiştir. Dokuma örneklerinde de görüldüğü üzere dokumalar çoğunlukla heybe, cicim, çeyrek, yastık, taban, duvar, türleridir. Genellikle yer yaygısı olarak dokunan dokumaların bazıları da duvar süs halısı olarak da kullanılmaktadır. Dokumaların kompozisyonlarında en çok Selçuklu, Ahtapot ve Hançerli motifleri en sık kullanılan motifler olup kelle, göz, sandık, çiçek, hatai, yaprak, su yolu kullanılan diğer motiflerdir.

Sonuç

Sultanhanı'nda dokumacılığın başlangıç tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yazılı kaynaklara bakıldığında çok eski ve köklü bir tarihe sahip olduğu görülmektedir. Öncesinde dokuma ihtiyaç olup gelir kaynağı iken günümüzde dokuma daha az yapılmaktadır. Kızların ve evlerin vazgeçilmez süs eşyası olan ve genelde çeyizlik olarak bilinen ve düğün evlerinde gelinin duvarından tabanına kadar dokumalar serilmesine rağmen günümüzde bu gelenek çok az yapılmaktadır. Yörede bulunan dokumalara yörede bulunan ve yörede üretimi yapılan motifler ismini vermektedir. Özellikle Selçuklu döneminden kalma dokumalarda kullanılan motiflerden üretilmiş yeni kompozisyonlar ilçede dokumada desen olarak kullanılmaktadır. İlçede dokumacıların kendi tasarladıkları motifler Selçuklu, Ahtapot ve Kılıçlı bir diğer adıyla Hançerli motifleridir. Yöreye ait bu motiflerin dışında özellikle İran kökenli Dokumalar olan Khotan, Feshane, Şirvan, Mahal, Baksais, Serapi gibi dokuma türlerinin yanı sıra Hacı Celili ve Uşak gibi Türk dokumalarının da reprodüksiyonları dokunmaktadır. Dokumalarda dokumanın aslına uygun olarak dokuma ipleri doğal boya ile elde edilmekte özellikle renk kompozisyonlarına dikkat edilmektedir.

Sultanhanı'nda dokuma imalat olarak devam etmektedir. Artık yöre halkı evine ya da çocuklarına çeyiz hazırlamak yerine kurulan bazı atölyelerde ücret karşılığında sipariş halı ve kilim dokumaktadır. Daha çok müşterinin kendisine özel sipariş üzerine yapılan dokumalarda desen ve kompozisyonlar gizli tutularak dokunmaktadır.

KAYNAKLAR

Yetkin, Ş. Türk Halı Sanatı, Ankara, (1991).

Yağcı A. Y. ve Hüyük V.(2012). Geçmişten Günümüze Sultanhanı, Yenigün Ofset Matbaa, Aksaray, 2012

Aslanapa, Oktay (1972).Türk Halı Sanatı, Yapı ve Kredi Bankası, Binbirdirek Matbaacılık San. A.Ş Basımevi, İstanbul, 1972

Arseven, C.E. (1980). Türk Sanatı, İstanbul.

Sözlü Görüşmeler

Özdemir, Döne 'Ev Hanımı' (12 Aralık 2016) 'Halı Dokumalar Üzerine' Sözlü Görüşme, Kaynak Kişinin Evi, Gazi Mahallesi, Sultanhanı.

Solak, Keziban 'Ev Hanımı'(07 Aralık 2016) 'Halı Dokumalar Üzerine' Sözlü Görüşme, Kaynak Kişinin Evi, Selçuk Mahallesi, Sultanhanı.

Solak, Fadimana, 'Ev Hanımı'(05 Ocak 2017) 'Halı Dokumalar Üzerine' Sözlü Görüşme, Kaynak Kişinin Evi, Selçuk Mahallesi, Sultanhanı.

Demirhan, Rabia , 'Ev Hanımı'(12 Aralık 2016) 'Halı Dokumalar Üzerine' Sözlü Görüşme, Kaynak Kişinin Evi, Selçuk Mahallesi, Sultanhanı.

Söylemez, Kadir, Söylemezler Halıcılık, Sözlü Görüşme, 11.Nisan 2017.

THE STATUS OF CARPET WEAVING IN SULTANHANI OF AKSARAY

ABSTRACT

Sultanhanı, one of the important weaving centers of a period, was founded on the Silk Road by I. Alaeddin Keykubat. In this study, information about the tools, techniques, motifs, patterns and composition features, dye and color features, schematic drawings of weavings and motifs, weavings are given. Carpet and rug weavings are products that can last for years. The material used can be a cultural identity document for the region it touches in terms of motif and pattern compositions. While Sultanhanı was one of the important weaving centers of a period, it is seen that the interest in weaving has decreased in the region with various factors.

Keywords: Sultanhanı, carpet, weaving, motif